

Advokatforeningens årstale 2020

Rettsstaten – et lagspill og vedlikeholdsprosjekt

1 INNLEDNING

Velkommen til Advokatforeningens årstale i et spesielt år – som har inspirert til dagens tema.

Temaet er; «Rettsstaten – et lagspill og et vedlikeholdsprosjekt».

I 2020 har vi sett lagspillet i full sving. Regjering, storting, domstoler, academia og sivilsamfunn har gjort en solid innsats og fylt sine roller i møtet med korona-pandemien. Alle har bidratt til å vedlikeholde rettsstaten i møte med nye samfunnsutfordringer. Om én aktør har fomlet med ballen, har de andre stort sett plukket den opp – slik rettsstaten skal fungere.

Viktige rettsstatsprinsipper som maktfordeling, offentlighet og rettslig legitimitet ble i hovedsak ivaretatt – også i koronakrisen. Under trygdeskandalen sviktet lagspillet. Mennesker i en meget vanskelig livssituasjon ble straffeforfulgt på feil grunnlag, og det tok alt for lang tid før rettsstatens aktører avdekket og stanset den lovstridige praksisen.

Advokatforeningen mener Norge behøver en rettsstatspolitikk.

Første skritt mot en slik politikk, vil være at Stortinget får en rettsstatsmelding. I denne talen vil jeg gjennomgå noen av de temaene som bør omtales der, med et utvalg av de utfordringer som fortjener en slik oppmerksomhet.

2 GODE LOVER KREVER GODE PROSESSER

Jeg vil starte med lovgivningsprosessen. Lovene vedtas av Stortinget – det er en viktig del av demokratiet. Men arbeidet med en ny lov begynner som regel med at regjeringen nedsetter et uavhengig lovutvalg. Lovutvalg kan høres byråkratisk ut, men er i realiteten det stikk motsatte: De flytter nemlig lovgivningsmakt fra byråkratene, til sivilsamfunnet. Her møtes representanter fra forskjellige interessegrupper, academia og statlige etater. De møter eksperter med særlig kunnskap om temaet, og grupper som vil bli berørt av den endelige loven. Arbeidet har blitt beskrevet som å gå over Besseggen: «Det er mange hensyn å ta, og det gjelder å holde balansen».¹ Lovutvalget skriver så en utredning som sendes på høring. Alle som ønsker, kan komme med innspill.

Denne gode prosessen, som bringer demokratiet helt inn i paragrafene, er dessverre ikke selv sikret i lov.

Derimot er det den såkalte utredningsinstruksen som gjelder.² Navnet skjemmer ingen, som det heter. Bak dette litt tørre, kjedelige navnet finner vi viktige kvaliteter ved det norske demokratiet.

Utredningsinstruksen er vedtatt av regjeringen. I instruksen lover regjeringen seg selv å sende offentlige utredninger og forslag til lover på høring, samt å følge visse minstekrav i utredningsarbeidet. Alle som

ADVOKATFORENINGEN

THE NORWEGIAN BAR ASSOCIATION

er opptatt av god forvaltningspraksis, og av velferdsamfunnets vekst og bærekraft, bør engasjere seg i utredningsinstruksen – for den skal sikre at politikernes ambisjoner ledsages av kunnskap og samfunnsøkonomisk analyse.

Dessverre leves det ofte ikke opp til instruksens gode intensjoner. En studie fra Direktoratet for forvaltning og økonomistyring viser at over 70 prosent av utredningene har en mangelfull utredning av alternative tiltak.³ Og at hørings sakene generelt har mangelfulle konsekvensvurderinger. Ofte identifiseres bare forslagenes positive virkninger.

Departementene mener selv at de viktigste årsakene til dette, er korte frister og politiske føringer.⁴ Andre forvaltningsorganer trekker frem manglende ressurser som viktigste problem.⁵ Konsekvensene av en dårlig lovgivningsprosess kan være alvorlige, nemlig dårlige lover.

Resultatet har vi sett i NAV-skandalen. Utvalget som gransket NAV-saken trekker frem at manglende etterlevelse av utredningsinstruksen har bidratt til at det var vanskelig å avdekke feiltolkningen, og medvirket til at denne ble opprettholdt over så lang tid.⁶ Gjennomføringen av trygdeforordningen av 2012 skjedde uten grundige vurderinger av hvilke konsekvenser forordningens regler hadde for norsk rett.

Som avsender av om lag 100 høringsuttalelser i året, kan Advokatforeningen legge til at høringsfristene som gis, i stor grad er kortere enn hva utredningsinstruksen krever. Vår statistikk viser at i et normalår, er det bare halvparten av høringene som har frist på tre måneder eller mer, som er hovedregelen i instruksen. Dette reduserer sivilsamfunnets mulighet til å gi kloke og gjennomtenkte høringsvar.

Høringsinstituttet styrker beslutningsgrunnlaget og legitimiteten i lovgivningsprosessen. Det var sivilsamfunnets innspill under Stortingets høringsrunde som førte til at forslaget til koron lov ble forbedret på vesentlige punkter: Terskelen for anvendelse av loven ble hevet, regjeringens fullmakt ble ikke ubegrenset, lovens levetid ble forkortet, den parlamentariske kontrollen ble styrket og domstolenes kontrollfunksjon ble presisert.⁷

Utredningsinstruksen er en sentral del av vårt demokrati og vår rettsstat. Jeg mener instruksen må sikres i lov.

3 LØFT DOMSTOLENE

Rettsstaten er langt større enn domstolene, men den er ingenting uten domstolene. Som uavhengig tvisteløser og rettshåndhever er det nettopp domstolen som gir lover og rettsregler sin magiske kraft. På kjøpet får vi forutsigbarhet, tillit og moral.

Når man diskuterer hvordan domstolene fungerer i vårt samfunn, snakkes det gjerne om saksbehandlingstid, digitalisering og lokalisering.

Men vi må også snakke om prosesslovgivningen. Det er reglene om hvordan retts sakene skal foregå, og som oppstiller kvalitetskrav til den dømmende virksomhet. Er det tegn i tiden som tyder på at vi nå forsøker å redusere arbeidsbyrden i domstolene ved å senke kravene til dem?

Det seneste grepet er lovendringer som gjør at det skal bli færre ankeforhandlinger, såkalt ankesiling. Ventetiden i lagmannsrettene er lang. Færre saker gir mindre ventetid.

ADVOKATFORENINGEN THE NORWEGIAN BAR ASSOCIATION

En viss siling av anker er fornuftig. Det kan bidra til at omfanget av rettsbehandlingen holdes i samsvar med hva saken står om. Det avgjørende er *hvordan* det siles. Her mener jeg myndighetene har valgt feil strategi.

I år ble den ubetingede ankeretten man hadde i de alvorligste straffesakene, fjernet.

To-instansbehandling i straffesaker ble vedtatt i 1993 for å styrke rettssikkerheten. Kunnskapen om at en-instansbehandling kan føre til feil dommer med uopprettelige skader for de dømte, har blitt bekreftet gang på gang. Liland-saken, Fritz Moen-saken og Rødseth-saken tilhører ikke fortiden alene. Den rettssikkerheten vi tok oss råd til for 27 år siden, mener regjeringen nå har blitt for dyr.

Lagmannsrettens tall viser at 37 prosent av sakene med strafferamme over seks år så langt i år er blitt silt bort.⁸

Var det virkelig meningen ved lovvedtakelsen at så mange saker skulle avvises? Tallet er svært høyt, og det gjør meg bekymret. Virkningen av lovendringen er dramatisk, og må derfor analyseres nøye. Dette haster.

Jeg vet ikke om det er de mange ankenektelsene i straffesakene som har inspirert Justisdepartementet til å foreslå mer ankesiling også i sivile saker,⁹ men jeg mener forslaget ikke vil løse utfordringene ved ankebehandlingen som vi ser i dag.

Domstolkommisjonen anbefaler en mer målrettet og konsentrert ankebehandling i lagmannsrettene, og beskriver dagens ordning som uheldig både for partene i den enkelte sak og samfunnsøkonomisk sett.¹⁰ Lagmannsrettene foretar i dag langt på vei en fullstendig fornyet vurdering av sakene. Det medfører at tingrettsbehandlingen tidvis oppleves som en prøverunde, og at sakene ikke løses på lavest mulig nivå. Undersøkelser viser at i omtrent halvparten av sakene tar rettsmøtene lengre tid enn i tingretten.¹¹ Jeg mener det er her problemet ligger.

Vi ønsker kvalitet, effektivitet og tilgang til domstolene. Da er det bedre å gi flere adgang til en konsentrert prøving av om tingretten har begått feil, enn å gi full ny runde til færre.

Slik vil behandlingen i tingretten få økt betydning, og ankesakene vil kunne gjennomføres raskere og billigere. Forslagene vil for øvrig være i tråd med reformtrender ellers i Europa.¹²

Forslaget til økt ankesiling som nå er ute på høring, er feil medisin.

Jeg vil også peke på et annet forbedringspunkt som gjelder domstolene.

Domstolen skal ikke bare beskytte borgerne i den enkelte sak, men kontrollere forvaltningens myndighetsutøvelse i sin helhet. Dette forutsettes i Grunnloven.¹³

Under 7 prosent av alle alminnelige tvistesaker som ble ført for norske tingretter mellom 2016 og 2018, var av forvaltningsrettslig art, og andelen kan være synkende.¹⁴ Omtrent 60 prosent av disse sakene gjelder enten utlendingsrett, eller skatt og avgift. Saker innen plan- og bygningsrett, helserett, velferdsrett og utdanning, kommer sjeldent til domstolene i det hele tatt. Det kan spørres om folk har god nok beskyttelse mot feil og overgrep fra offentlige myndigheter.¹⁵

Årsakene kan være mange. Domstolkommisjonen peker blant annet på at slike saker kan bringes inn for klageorganer og nemnder, at det er risikofyllt og tids- og kostnadskrevende å bringe sakene inn for retten, og at rettshjelpsordningen er svært begrenset.

ADVOKATFORENINGEN

THE NORWEGIAN BAR ASSOCIATION

Nemnder og klageorganer kan være godt egnet til å avgjøre enkeltsaker, men ikke til å korrigere forvaltningen. Avgjørelsene mangler den oppmerksomhet og autoritet som følger rettskraftige dommer. På mange områder mangler dessuten grunnleggende rettigheter som vi kjenner fra domstolene.¹⁶ Et eksempel er Klagenemnda for Lånekassen. I 2019 fikk ingen av de 125 klagerne medhold.¹⁷ Ville domstolene kommet til samme resultat?

Nylig opphevet lagmannsretten en beslutning fra Skatteetaten om å nekte å vurdere endring av et avgiftsoppgjør.¹⁸ Det stod om 3,5 millioner kroner. Retten mente at det var tvil om Skatteetatens lovanvendelse, og beslutningen ble kjent ugyldig. Regjeringen har nå foreslått å fjerne søksmålsadgangen i slike saker.¹⁹ Men det siste vi trenger, er å gjøre det vanskeligere å bringe saker av stor betydning inn for retten. I Norge er utfordringen å gjøre det lettere.

Selv i den typer saker som oftere prøves i domstolene, ser vi at systemiske feil kan fortsette å utvikle seg. Det er de siste års dommer mot Norge i Den europeiske menneskerettsdomstol i barnevernssaker illustrasjon på.

Domstolskontroll er rettsstatens virkemiddel for å profesjonalisere forvaltningen, og sørge for at lover blir fulgt. Domstolen vedlikeholder rettsstaten, sak for sak.

4 EN GOD RETTSSTAT BESKYTTER ALLE

For noen uker siden fortalte NRK om en kvinne som skulle møte alene, uten advokat, i lagmannsretten for å kjempe for foreldreretten til barnet sitt, og retten til i det hele tatt å se sitt barn.²⁰ Hennes uføretrygd på 295 000 kroner strekker ikke til for advokatutgifter, men er samtidig for høy til at hun kvalifiserer til fri rettshjelp. Inntektsgrensen er 246 000 kroner, og der har den stått stille siden 2009.

Før rettsaken beskrev hun situasjonen på denne måten til NRK:

«Jeg tror det blir forferdelig. Jeg tror jeg kommer til å føle meg veldig alene [...] Det blir vondt, jeg gruer meg veldig.»

Fravær av rettshjelp vil ikke bare kunne medføre konkrete overgrep fra myndigheter og medborgere, men gi en opplevelse av fundamental mangel på mestring av det samfunnet man lever i. Dette handler ikke bare om rettigheter, men om rettsstatens legitimitet i samfunnet.

Fri rettshjelp er rettsstatens inkluderingspolitikk. Den bidrar til at flere finner frem i rettsstaten. Høyesterett uttalte i en avgjørelse nylig at «inntektsgrensene for å kvalifisere til fri rettshjelp etter rettshjelpsloven uansett er så lave at denne ordningen som regel ikke er et alternativ».²¹ Dette er sterke signaler fra vår øverste domstol.

Aftenposten sa det litt mer direkte på lederplass forleden: «Fri rettshjelp er en vits».²² Her kreves det handling umiddelbart. Inntektsgrensen må økes.

NAV-skandalen har vist oss at loverket blir stadig mer omfattende og komplisert, med økt innslag av internasjonale rettskilder. Behovet for rettshjelp vil bare øke. Målet må være en rettsstat som blir enda bedre på det rettsstaten gjør best – å beskytte samfunnets svakeste. Det er ikke bare et

solidaritetsprosjekt, det gagnar oss alle at vi ikke får store grupper som mister tilliten til, og dermed respekten for, rettsstaten.

Det er utarbeidet et forslag til ny lov om rettshjelp som nettopp har vært på høring.²³ Forslaget vil gi rettshjelp til flere, på flere rettsområder. Enkelte av høringssvarene gir uttrykk for at forslagene ikke går langt nok. Vår frykt er imidlertid at politikerne ikke velger å satse på rettshjelp, og derfor ikke følger opp lovforslaget. Advokatforeningen mener at det må vedtas en ny lov nå.

5 VERN FOTROLIGHETSRETTE

Slik domstolene og påtalemakten har et samfunnsoppdrag, har også advokaten det. Advokatenes taushetsplikt²⁴ er en grunnleggende forutsetning for å kunne utføre dette oppdraget.

Advokatenes taushetsplikt er under politisk press. Et typisk eksempel er i skattesaker. Det vises til at taushetsplikten vanskeliggjør forfølgningen av kapitalflukt og skatteunndragelser.²⁵

Advokaters taushetsplikt kan som begrep gi assosiasjoner til noe mistenkelig. Hva er det som skal skjules?

Slik sett er begrepet misvisende. For det handler egentlig om klientens fortrolighetsrett, som forutsetning for åpenhet – mellom klient og advokat. Klienten skal kunne være åpen overfor advokaten. Det handler ikke om advokaten, men om klienten. Om klientens tillit til advokaten, og troen på at all informasjon kan legges på advokatens bord.

Og i praksis vet klienten ofte ikke om han eller hun har gjort noe galt. Ikke minst gjelder dette i kompliserte nærings- og skattesporsmål. Forestill deg at du er usikker på om bedriften din følger alle krav i skatteloven. Hvor fristende er det å oppklare dette hvis du vet at advokaten du bruker, må rapportere sine funn til myndighetene? Innskrenkes fortrolighetsretten, blir det vanskelig å vite hva du kan fortelle din advokat – uten at du samtidig forteller det til staten.

Bare der klienten har tillit til at advokaten behandler opplysningene fortrolig, vil han eller hun kunne gi alle de opplysninger som er nødvendige for å motta materielt riktige råd. Fortrolighet styrker mulighetene for å kunne presentere alle relevante sider av en sak, slik at advokaten settes i stand til å ivareta klientens interesser, og bistå klienten i å følge rettsreglene. Det er dette som er kjernen i, og begrunnelsen for, advokaters taushetsplikt. Taushetsplikten er et rettsstatlig virkemiddel for å spille advokaten god. Uten den, risikerer hun å måtte kjempe for sin klient i blinde.

Når regjeringen presenterer sitt forslag til advokatlov neste år, tar jeg for gitt at retten til fortrolig advokatbistand, ikke foreslås innskrenket på noen måte. Uten taushetsplikt, kan advokaten like gjerne gi myndighetene en stol ved bordet under klientsamtalene. En innskrenkning av taushetsplikten vil representere en dramatisk maktforskyvning fra borgerne – og til staten.

6 RETTSPLEIEN DIGITALISERES – FØLGER RETTSSTATSPRINSIPPENE MED?

Digitaliseringen av samfunnet skyter fart. Den byr på mange gevinster, men også på mange utfordringer. Flere enn dem jeg kan kommentere her. Her vil jeg begrense meg til å ta opp bruk av automatiserte løsninger i rettslige beslutningsprosesser.

NAV, Skatteetaten og Lånekassen har kommet langt i bruk av automatiserte løsninger, og det er grunn til å tro at også kunstig intelligens vil bli tatt i bruk på stadig flere områder i forvaltningen – og i rettspleien.²⁶

Politiet i flere land tar i bruk ny teknologi som skal hjelpe dem å forutse hvor og når nye lovbrudd vil finne sted, og kanskje også av *hvem*, og dermed reagere før forbrytelsen skjer. I USA brukes dessuten forutseende teknologi i avgjørelser om varetektsfengsling, prøveløslatelse og straffeutmåling.²⁷ Her ligger det flere utfordringer, som også Teknologirådet har påpekt.²⁸ Slik teknologi kan vektlegge uvedkommende og vilkårlige hensyn. Faktorer som kjønn, bosted, hudfarge og lignende kan bli vektlagt av algoritmene, og føre til metodisk diskriminering.

Våre rettsstatlige prinsipper er utviklet i den analoge verden. Nå må de samme prinsippene ivaretas i den digitale. Vi må sørge for at rettssikkerhet, åpenhet, personvern og andre rettsstatsverdier blir med oss inn i de digitale løsningene. Som med kravet om innebygd personvern på personopplysningsrettens område, må vi begynne å tenke *innebygd rettsstat* på rettssteknologiens område.

Det europeiske forbundet av advokatforeninger har anbefalt følgende hovedprinsipper for utvikling og bruk av kunstig intelligens i rettslige beslutningsprosesser:²⁹

- Muligheten til å identifisere bruken av kunstig intelligens
- Mulighet til å verifisere både datagrunnlaget og vurderingene som kunstig intelligens leverer
- Nøytraliteten og objektiviteten til kunstig intelligens må garanteres og kunne etterprøves
- Mulighet til å ha kontradiksjon om data og slutninger fra bruk av kunstig intelligens
- Dømmende myndighet må ikke delegeres til kunstig intelligens

Disse prinsippene dreier seg altså ikke om å *unngå* utvikling og bruk av kunstig intelligens i rettssteknologi. Det dreier seg om å ønske den velkommen, men på rettsstatens premisser – om å si:

«Hei, kunstig intelligens! Du kan gjerne bli en aktør i rettsprosessene våre, men da må du tilpasse deg de krav som følger med. Vi må vite hva du bygger dine slutninger på, vi må kunne se hvordan du tenker og vi må kunne argumentere mot både grunnlaget for og resultatet av dine vurderinger. Og, beklager, du kan ikke bli dommer.»

Dette er eksempler på hva jeg mener med *innebygd rettsstat*. For å gjennomføre dette må det også stilles krav til at jurister alltid deltar i utviklingen av fremtidens rettssteknologi, ved siden av og i samarbeid med teknologene. Dette er en sentral del av den rettsstatspolitikken som jeg mener at våre politikere må utforme – raskt.

7 STORTINGET MÅ FÅ EN RETTSSTATSMELDING

Rettsstatens grunnleggende oppgave er å sikre rett og rettsikkerhet. Sammen med demokratiet og menneskerettighetene, er dette de fundamentene hele samfunnet vårt hviler på. De er gjensidig avhengige av hverandre, de må virke sammen, og de må vedvarende balanseres mot hverandre.

Alle vet hva justispolitikk er. Advokatforeningen mener Norge også trenger en rettsstatspolitikk. Så hva er en rettsstatspolitikk?

Jo, det er å vurdere lovgivningsprosessene, domstolen og forvaltningen – for å se om alt fungerer så godt som det bør gjøre. Det er å undersøke om domstoler, påtalemyndighet, advokater og medier har godt nok vern for sin uavhengighet, og gode nok arbeidsvilkår hver for seg og samlet.

På de fleste av disse områdene har Norge i dag en god politikk, men den kan bli bedre – og gi enda større gevinster enn i dag. Gevinster som verdiskapning i samfunnet, tillit i befolkningen og etterrettelighet i myndighetsutøvelsen.

På ett av rettsstatens områder har Norge en politikk langt under hva man kan forvente, og det er rettshjelpen vår. Det er min påstand at trygdeskandalen ikke kunne ha hatt sin like på skatterettens område – hvor ofrene ville hatt større ressurser. Da ville langt flere av disse sakene havnet i domstolen, med langt mer juridisk bistand, og feilpraksisen ville ha blitt stanset langt tidligere.

Norge har en av verdens beste rettsstater, men selv den er sårbar. Når lagspillet svikter, kan resultatet bli alvorlig – slik trygdeskandalen har vist oss.

Jeg mener tiden er inne for å utarbeide en tilstandsrapport over den norske rettsstaten, der vedlikeholdsbehovet blir grundig analysert. Stortinget må få en rettsstatsmelding.

---

¹ Mental Helse, «God dialog i Paulsrudutvalget», 29. mars 2011. Tilgjengelig her per 19. november 2020: <https://mentalhelse.no/aktuelt/nyheter/mental-helse/god-dialog-i-paulsrudutvalget>.

² Instruks om utredning av statlige tiltak (utredningsinstruksen), fastsatt ved kgl.res. 19. februar 2016.

³ DFØ-rapport 2020:1 Tilfredsstillende statlige utredninger utredningsinstruksens krav? Statusmåling 2019, s. 21-22 (heretter: DFØ-rapport 2020:1).

⁴ DFØ-rapport 2020:1, s. 38.

⁵ DFØ-rapport 2020:1, s. 39.

⁶ NOU 2020: 9 Blindsonen, s. 117-18.

⁷ Graver, Hans Petter. *Pandemi og unntakstilstand*. Oslo, Dreyer forlag, 2020, s. 105.

⁸ Kolsrud, Kjetil, «Mer enn hver tredje seksårssak nektes anke til lagmannsretten», *Rettt24*, 29. september 2020. Tilgjengelig her per 19. november: <https://rett24.no/articles/mer-enn-hver-tredje-seksarssak-nektes-anke-til-lagmannsretten>.

⁹ Justis- og beredskapsdepartementet, «Høringsnotat om forslag til endringer i tvisteloven mv. – ankesiling, rettsmekling mv.», 7. oktober 2020, punkt 9.

¹⁰ NOU 2020: 11 Den tredje statsmakt, punkt 25.4.

¹¹ NOU 2020: 11 Den tredje statsmakt, punkt 25.2.3.

¹² NOU 2020: 11 Den tredje statsmakt, punkt 25.3.

¹³ Lov 17. mai 1814 (Grunnloven) § 89.

¹⁴ NOU 2020: 11 Den tredje statsmakt, punkt 6.3 og 7.3.2.

-
- ¹⁵ Graver, Hans Petter, «Har folk god nok beskyttelse mot feil og overgrep fra offentlige myndigheter?», *Aftenposten*, 7. oktober 2020. Tilgjengelig her per: <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/6zj6k8/har-folk-god-nok-beskyttelse-mot-feil-og-overgrep-fra-offentlige-myndi>.
- ¹⁶ Graver, Hans Petter, «Har folk god nok beskyttelse mot feil og overgrep fra offentlige myndigheter?», *Aftenposten*, 7. oktober 2020. Tilgjengelig her per 19. november 2020: <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/6zj6k8/har-folk-god-nok-beskyttelse-mot-feil-og-overgrep-fra-offentlige-myndi>.
- ¹⁷ Lånekassen, «Klagenemnda». Tilgjengelig her per 19. november 2020: https://www.lanekassen.no/nb-NO/Om_Lanekassen/Klagenemnda/.
- ¹⁸ LB-2019-140421.
- ¹⁹ Finansdepartementet, «Høringsnotat – endringer i reglene om søksmålsadgang i skatteforvaltningsloven», 8. juni 2020.
- ²⁰ Rønneberg, Erlend, «Uføretrygdet tjener for mye til fri rettshjelp – representerer seg selv i retten», *NRK*, 22. oktober 2020. Tilgjengelig her per 19. november 2020: <https://www.nrk.no/norge/uforetrygdet-tjener-for-mye-til-fri-rettshjelp--representerer-seg-selv-i-retten-1.15209790>.
- ²¹ HR-2020-1824-A, avsnitt 71.
- ²² «Aftenposten mener: Fri rettshjelp er en vits», *Aftenposten*, 22. oktober 2020. Tilgjengelig her per 19. november 2020: <https://www.aftenposten.no/meninger/leder/i/qAL5xz/aftenposten-mener-fri-rettshjelp-er-en-vits>.
- ²³ NOU 2020: 5 Likhet for loven.
- ²⁴ Se Lov om straff (straffeloven) § 211, Lov om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven) § 119 og Lov om meklings og rettergang i sivile tvister (tvisteloven) § 22-5.
- ²⁵ Jacobsen, Sigrid Klæboe mfl., «Skatteadvokatenes taushetsplikt er ikke fredet», *Dagens Næringsliv*, 2. januar 2020. Tilgjengelig her per 19. november 2020: <https://www.dn.no/innlegg/jus/skatt/skatteplanlegging/innlegg-skatteadvokatenes-taushetsplikt-er-ikke-fredet/2-1-721504>.
- ²⁶ NOU 2020: 11 Den tredje statsmakt, punkt 21.1.
- ²⁷ Buchholtz, Gabriele, «Artificial Intelligence and Legal Tech: Challenges to the Rule of Law» i *Regulating Artificial Intelligence*, Thomas Wischmeyer og Timo Rademacher red., Springer, s. 180-181.
- ²⁸ Bekkelund, Anne Siri Koksrud, «Algoritmer bør revideres», *Teknologirådet*, 28. oktober 2020. Tilgjengelig her per 19. november 2020: <https://teknologiradet.no/algoritmer-bor-revideres/>.
- ²⁹ CCBE, «CCBE comments regarding the Roadmap on the digitalisation of justice in the EU», 4. september 2020, s. 4. Tilgjengelig her per 19. november 2020: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/IT_LAW/ITL_Position_papers/EN_ITL_2_0200904_CCBE-comments-on-the-roadmap-on-the-digitalization-of-justice-in-the-EU.pdf.